

ПСИХОСЕМАНТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТІВ ВНЗ ПРО ОСОБИСТІСНУ НАДІЙНІСТЬ ЛЮДИНИ

І.О.Котик. Психосемантичне дослідження уявлень студентів ВНЗ про особистісну надійність людини. У статті обґрунтовано концепцію особистісної надійності як системи характеристик особистості, що є основою успішної саморегуляції у різних сферах життєдіяльності. Предметом аналізу є ментальний образ надійної людини як орієнтація та готовність до ефективної професійної діяльності студентів ВНЗ. Висвітлено теоретико-методологічні основи та програму психосемантичного експерименту, розкрито структуру та зміст дослідницьких методів, серед яких методи прямих і ланцюгових асоціацій, вільного опису слів, суб'єктивного шкалювання, модифікований варіант методики семантичного диференціала Ч.Осгуда. Викладено результати емпіричних досліджень та охарактеризовано ментальний образ надійної людини.

Ключові слова: особистісна надійність, ментальний образ, уявлення, психосемантика, асоціації, семантичний простір, семантичний диференціал, майбутні фахівці, студенти, професіонали.

И.А.Котик. Психосемантическое исследование представлений студентов ВУЗ о личностной надежности человека. В статье обоснована концепция личностной надежности как системы характеристик личности, что есть основой успешной саморегуляции в различных сферах жизнедеятельности. Предметом анализа является ментальный образ надежного человека как ориентация и готовность к эффективной профессиональной деятельности студентов вузов. Освещены теоретико-методологические основы и программа психосемантического эксперимента, раскрыта структура и содержание исследовательских методов, среди которых методы прямых и цепных ассоциаций, свободного описания слов, субъективного шкалирования, модифицированный вариант методики семантического дифференциала Ч.Осгуда. Изложены результаты эмпирических исследований и охарактеризован ментальный образ надёжного человека.

Ключевые слова: личностная надежность, ментальный образ, представления, психосемантика, ассоциации, семантическое пространство, семантический дифференциал, будущие специалисты, студенты, профессионалы.

Постановка проблеми. Сучасна світова економічна криза спричинила значні зміни в соціально-економічних умовах життя

суспільства, посилила динаміку процесів суспільно-політичного життя нашої країни, значні зміни у виробничих силах, вплинула на організаційні стосунки у малих групах, детермінувала зміни психічних структур особистості. Події сьогодення додатково висвітлили як актуальну та необхідну для дослідження науковців проблему особистісної надійності суб'єкта професійної діяльності.

Особистісна надійність має вагоме значення у регуляції життєдіяльності різних індивідуальних та групових суб'єктів. Утворення відрефлексованого образу надійного професіонала студентами ВНЗ є одним із механізмів становлення особистісної надійності майбутніх фахівців.

Ефективним способом дослідження ментального образу особистісної надійності у майбутніх та працюючих фахівців є застосування психосемантичних процедур, завдяки яким можлива реконструкція суб'єктивного досвіду (систем значень і смислів) в свідомості людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що філософським, психофізіологічним, психологічним, професійним аспектам проблеми надійності присвячені роботи А.К.Астаф'єва, Г.О.Балла, А.І.Берга, В.А.Бодрова, В.В.Горбунова, М.С.Корольчука, В.М.Крука, М.А.Котика, Б.Ф.Ломова, Д.Майстера, В.Е.Мільмана, В.Д.Небиліцина, Г.С.Никифорова, А.А.Піскопеля, О.С.Протанської, В.Г.Пушкіна, Н.В.Рібакової, С.В.Саричева, Є.Ю.Стрижова, В.С.Уакієва, В.В. Юдіна [2; 4; 6; 9; 10].

Етимологічно «надійність» пов'язана з упевненістю, міцністю, тривалістю, тривкістю, непохитністю, збереженістю, дотриманням угод у несприятливих, екстремальних умовах. Надійна людина – це людина, на яку можна покластися, понадіятися, якій можна довіритися, вірна, чесна, виконавча, дисциплінована.

За Г.О.Баллом, особистісна надійність – така цілісна якість особи, котра визначає готовність останньої до надійного виконання тих чи інших соціальних функцій; кількісно особистісну надійність можна оцінити ймовірністю, з якою вдається передбачити поведінку особи з реалізації відношень, що склалися в неї з іншими учасниками суспільного буття (індивідами, групами, організаціями), а також з нормами та ідеалами, котрі регулюють (або мають регулювати) її поведінку [2, с. 461].

В.М.Крук визначає особистісну надійність як відповідність поведінки пропонованим або/і встановленим нормам; обґрунтовує трактування особистісної надійності фахівця як інтегрального психологічного утворення регуляції поведінки, яке

базується на симптомокомплексі психофізичного благополуччя і знаходить вияв у динаміці професійно критичних показників його нормативності та уразливості. За В.М. Круком, особистісна надійність забезпечується цілісною системою оціночно-регулятивної оптимізації особистісно-професійної поведінки з метою її відповідності установленим та соціально підтримуваним професійно-конвенційним нормам та вимогам [4, с. 296-297].

Високий регулятивний та формувальний потенціал щодо особистісної надійності має ментальна картина світу, адже вона пропонує обов'язкові еталони та норми, зразки поведінки, домінанти певної історичної культури та етносу. Культурні домінанти відображаються у розмовній мові, міфах, казках, піснях та передаються від покоління до покоління через певні ритуали. Така форма розвитку етнонаціональної та соціокультурної свідомості забезпечується механізмами, котрі різні автори описують через такі категорії, як «соціальний стереотип», «архетип», «образ», «уявлення», «судження», «ставлення», «знання», «атитюд», «установка», «менталітет» тощо [1; 3; 5; 7-9; 11; 12].

Багато психологічних досліджень присвячено дослідженню слів побутової мови, які використовуються для опису особистості та їх взаємозв'язку. Одиницями аналізу найчастіше обирають прикметники, а для визначення зв'язку даних використовують факторний аналіз. У 60-ті роки ХХ ст. існувало три гіпотези щодо зв'язку прикметників: лексична Р.Кеттелла – виділені параметри відображають реальні характеристики людей і закріплюються у мові; гіпотеза про стереотипи Л.Кронбаха – ці зв'язки є результатом уявлень, що існують у свідомості людей, вони ґрунтуються на картинках, створених уявою, на стереотипах та особливостях суджень; семантична гіпотеза Ч.Осґуда – параметри вимірювання є мовними феноменами і ґрунтуються на семантичних відмінностях (або схожості).

Усі три гіпотези пов'язані з ментальним (від лат. *mentalis* – «розумовий») образом мови у психіці людини. За Є.Ю.Стрижовим, ментальність – це «засвоєні конкретним індивідом специфічні для даної культури способи сприймання та особливості мислення, які виражаються у специфічних для даної спільноти формах поведінки та видах діяльності», а менталітет – система уявлень про моральні та юридичні норми поведінки людини в суспільстві, а також індивідуальний стиль розуміння та інтерпретації цих норм [9, с. 288].

Наразі багато дослідників описують модель образу світу як систему значень у межах суб'єктивної семантики і

психосемантики (О.Ю.Артем'єва, Ю.К.Стрелков, В.П.Серкін, Є.Л.Доценко, В.Ф.Петренко, О.Г.Шмельов) [1; 5; 7; 11]. Низка авторів виокремлює існування ядерних (амодальних) і поверхневих (що являють собою чуттєво оформлені уявлення) структур образу світу (О.М.Леонт'єв, В.В.Петухов, С.Д.Смирнов). До функціональних моделей образу світу можна віднести його тришарову модель (О.Ю.Артем'єва, Ю.К.Стрелков, В.П.Серкін) [1], модель образу світу професіонала (Є.О.Климов) [3], діяльнісну структуру образу світу і структуру образу світу як процесу (В.П.Серкін, Ю.К.Стрелков) [7], моделі еволюційної детермінації.

У роботах О.Ю.Артем'євої, Ю.К.Стрелкова та В.П.Серкіна [1; 7], пропонується розглядати три шари: перцептивний світ, картину світу (семантичний світ), образ світу. Перцептивний світ модальний, як і образи сприймання; він є одночасно і уявленням, оскільки до завершення акту сприймання відбувається добудова образу сприймання, яка регулюється глибшими шарами. Перцептивний світ усвідомлюється як множина упорядкованих у просторі та часі рухомих об'єктів. Семантичний світ – це прошарок, перехідний між поверховими і ядерними структурами. Він не амодальний, проте, на відміну від перцептивного світу, цілісний. Ця цілісність визначається осмисленістю семантичного світу. На рівні семантичного світу О.Ю.Артем'єва вирізняє смисли як ставлення суб'єкта до об'єктів перцептивного світу. Глибинний ядерний шар амодальний. Його структури утворюються у процесі «переробки» семантичного прошарку, а складовими ядерного шару є особистісні смисли [1].

Істотне значення психосемантичних методів для дослідження особистісної надійності пов'язане з тим, що надійність визначається не лише поведінкою, відповідною культурним нормам чи прийнятим у суспільстві стандартам, але й такою, що консолідується із соціальними очікуваннями (які зумовлені соціальним статусом людини, етнічною і культурною належністю, віковим діапазоном, статтю, професією тощо) та соціальною ситуацією. Особистісна надійність людини великою мірою визначається рівнем розвитку її самосвідомості. Конкретніше кажучи, вона забезпечується цілісною системою оціночно-регулятивної оптимізації власного менталітету, особистісної (зокрема, професійної) поведінки з метою їх координації із установленими та підтримуваними в соціумі нормами й вимогами. Адже життєві й професійні цілі та способи їх досягнення мають бути усвідомлені, організовані та впорядковані, і цьому слугують ментальні образи норм

соціуму та культури. Відрефлексовані й гнучко структуровані культурні, соціальні та особистісні цінності й норми, ментальний образ надійної людини (зокрема, надійного професіонала) підтримують усталеність поведінки та професійної діяльності, сприяють лояльності до організації.

Вищенаведені положення покладені в основу нашого дослідницького проекту, **мета якого** – *охарактеризувати ментальний образ особистісної надійності*.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні було задіяно понад 1500 осіб, які утворювали такі вибірки: «Сім'ї», «Школярі», «Студенти», «Фахівці», «Експерти». Наразі предметом аналізу будуть групи «Студенти» та «Фахівці». До першої вибірки увійшли 375 студентів різних курсів та профілів навчання провідних університетів м. Вінниці і КНУ імені Тараса Шевченка (середній вік – 19,5 років), до вибірки «Фахівці» – 102 професіонали Вінниччини та м. Києва різних типів професій, середній вік яких становив 37 років.

Було застосовано анкету «Дослідження особистісної надійності», яка містила п'ять блоків: соціально-демографічний блок; побудований на принципі прямого й ланцюгового асоціативного тесту блок «Методика дослідження особистісного значення терміну «надійність»», спрямований на виявлення семантичного значення особистісної надійності; блок «Ментальний образ надійної людини», де пропонувалося уявити абсолютно надійну людину та спробувати якомога точніше описати та зобразити уявлене за пропонованою схемою; блок «Тезаурус психологічних синонімів у сфері опису та оцінки поведінкових феноменів, які відображають різні аспекти проблеми особистісної надійності»; блок «Дослідження ставлення до поняття «Особистісна надійність» за допомогою семантичного диференціала», побудований на основі ідей Ч.Осгуда.

Методика дослідження особистісного значення терміна «надійність» мала на меті за допомогою прямого та ланцюгового асоціативного тесту виявити його семантичний простір. Асоціативні зв'язки встановлюються у процесі набуття суб'єктивного досвіду, пізнання досвіду історії діяльності людини. Асоціативні зв'язки обумовлені й контекстом культури, в якій людина набуває досвіду, й індивідуальним досвідом. Це дозволяє виявити як експліцитні, так і імпліцитні уявлення про особистісну надійність. Сукупність генерованих індивідом та вибіркою асоціацій на стимул дозволяє встановити семантичне поле даного стимулу (поняття, знаку, предмета).

Досліджуваним пропонувалось якомога швидше записати перші 10 слів, які спадають на думку при вислові «надійна людина», після чого вже на кожне з цих десяти слів-стимулів пропонувалось записати 10 вторинних асоціативних реакцій. Аналіз даних проводився окремо за первинними й за вторинними асоціативними реакціями та за загальним масивом. Групи слів, які створювали «гніздо асоціацій», замінялися одним словом або об'єднувалися в одну комірку. За допомогою програмного забезпечення було встановлено частоту повторень, сумарну та середню вагу, сумарну та середню позицію асоціації у ланцюгу, комбінації прямих та вторинних асоціацій, що траплялися в анкетах вибірки.

Таблиця 1

Найбільш значущі первинні асоціації вибірки студентів на поняття «Особистісна надійність»

Прямі асоціації	Частота	Сумарна вага	Середня вага	Сумарна позиція	Середня позиція
Добра, доброта, добродушна	110	91,60	0,8327	478	4,3455
Друг, друзі, товариш	104	86,63	0,8330	437	4,2019
Відповідальність	95	82,25	0,8658	350	3,6842
Чесність	95	77,95	0,8205	436	4,5895
Вірність	87	72,50	0,8333	377	4,3333
Мама, мати	74	64,35	0,8696	267	3,6081
Сила, сильна	71	61,30	0,8634	265	3,7324
Впевненість	60	50,20	0,8367	256	4,2667
Щирість	58	47,05	0,8112	277	4,7759
Розумна, розум	57	44,05	0,7728	316	5,5439
Довіра, можна довіряти	52	43,15	0,8298	229	4,4038
Чоловік	44	37,55	0,8534	173	3,9318
Батько, тато	41	35,10	0,8561	159	3,8780
Скеля	37	33,70	0,9108	103	2,7838
Кохання, любов, коханий, люблячий	42	33,10	0,7881	220	5,2381
Пунктуальність	35	29,40	0,8400	147	4,2000
Підтримка	36	29,35	0,8153	169	4,6944
Плече, надійне плече	32	29,10	0,9094	90	2,8125
Справедливість	31	26,35	0,8500	124	4,0000
Спокій, спокійність	33	25,70	0,7788	179	5,4242
Мужність	31	24,40	0,7871	163	5,2581
Стіна, мур	28	24,20	0,8643	104	3,7143

Опора	27	23,80	0,8815	91	3,3704
Відверта	28	21,30	0,7607	162	5,7857
Серйозність	26	19,90	0,7654	148	5,6923
Рука, права рука, рука допомоги, рукостискання	23	19,65	0,8543	90	3,9130
Сім'я, родина, рідня	24	19,60	0,8167	112	4,6667
Порядність	23	19,25	0,8370	98	4,2609
Розуміння, розуміюча	25	18,20	0,7280	161	6,4400
Собака	21	17,15	0,8167	98	4,6667
Ввічлива, ввічливість	21	17,10	0,8143	99	4,7143
Чуйність	21	16,80	0,8000	105	5,0000
Дружба, дружність, дружєлюбність	21	16,70	0,7952	107	5,0952
Камінь, кам'яна стіна, кам'яний дім	20	16,40	0,8200	92	4,6000
Смілива	20	15,80	0,7900	104	5,2000
Подруга	18	15,15	0,8417	75	4,1667
Вольова, воля	19	15,00	0,7895	99	5,2105
Людяність, людина	21	14,95	0,7119	142	6,7619
Надійність, можна надіятися	17	14,45	0,8500	68	4,0000
Допомога	19	14,40	0,7579	111	5,8421
Гора	16	14,05	0,8781	55	3,4375
Море	17	13,95	0,8206	78	4,5882
Врівноважена	18	13,80	0,7667	102	5,6667
Дім, будинок	17	13,75	0,8088	82	4,8235
Доброзичлива	19	13,60	0,7158	127	6,6842
Стабільність	18	13,55	0,7528	107	5,9444
Совість, совісність, совісна	17	12,90	0,7588	99	5,8235
Сонце, сонячне світло	17	12,70	0,7471	103	6,0588
Відданість	16	12,55	0,7844	85	5,3125
Турботлива, турбота	16	12,50	0,7813	86	5,3750
Брат, старший брат	15	12,25	0,8167	70	4,6667
Відкрита	14	12,25	0,8750	49	3,5000
Дерево, міцне дерево	14	11,95	0,8536	55	3,9286
Дуб	14	11,45	0,8179	65	4,6429
Батьки	13	11,40	0,8769	45	3,4615
Цілеспрямована, спрямованість	14	11,00	0,7857	74	5,2857
Мудра, мудрість	14	10,95	0,7821	75	5,3571
Витривалість, витримка	14	10,65	0,7607	81	5,7857

Добросовісна	14	10,65	0,7607	81	5,7857
Терпляча, терпіння, терпима	14	10,20	0,7286	90	6,4286
Принциповість	13	10,15	0,7808	70	5,3846

Як видно із таблиці 1, узагальнений ланцюг перших десяти прямих асоціацій вибірки студентів за сумарною вагою такий: надійна людина – добра (91,6), друг (86,6), відповідальна (82,3), чесна (78,0), вірна (72,5), мама (64,4), сильна (61,3), впевнена (50,2), щира (47,1), розумна (44,1).

Вибірка фахівців виявляє такий ланцюг найбільш значущих асоціацій: надійна людина – чесна (39,7), порядна (34,6), друг (29,8), відповідальна (29,5), добра (22,5), пунктуальна (21,3), вірна (18,5), чоловік (17,0), розум (14,9), щирість (14,1), мама (10,4), плече (10,4), цілеспрямованість (10,1), сім'я (9,3), довіра (8,24), охайна (7,9), любов (6,4).

У блоці «Ментальний образ надійної людини» слід було уявити та описати абсолютно надійну людину за низкою параметрів. За допомогою програмного забезпечення було проаналізовано масив слів за кожним із параметрів щодо частоти повторень, частки від загальної кількості повторень у вибірці.

Ментальний образ надійної людини чоловічої статі був описаний 240 студентами. Аналіз отриманих даних дозволяє визначити узагальнений портрет: переважно ім'я Олександр (13,33%), також було зазначено Володимир (5,42%), Андрій (4,58%), Сергій (3,75%) та Віктор (3,33%). Вік даної особи найчастіше становив 25 років (11,25%). Вікова група від 17 до 25 років вказана у 47,92% описів, тобто спостерігається приблизний збіг із віком респондентів. Важливою є національність, а саме українська (75,42%). Сімейний стан – неодружений (49,58%). Освіта – вища (62,92%). Релігія – православна (або «християнство»; загалом 55,42%). Серед професій виділяють такі: юрист, адвокат, прокурор (11,67%) та робітничі професії (водій, будівельник, тесляр, столяр, електрик, токарь, слюсар, електромонтер) з часткою 8,33%, важливими є професії економіста (7,92%) та вчителя (7,08%). Вагомим для аналізу ментального образу є уявлення зовнішності надійної людини чоловічої статі. Так, дану особу зображують м'язистої, кремезної статури (61,25%) та високого зросту (15,42%), широкоплечим (3,33%). Будова тіла – худорлява (14,58%). Форма обличчя – овальна (63,75%) або кругла (11,67%). Риси обличчя мають такі особливості: чоло – високе, велике (17,5%) та широке (5,42%); ніс – прямий, рівний (15,83%), середнього розміру (8,75%), довгий (2,92%),

гострий (1,67%), тонкий (1,25%); брови – чорні (7,08%), густі (17,08%), широкі (3,75%), дугоподібної форми (2,5%); губи – повні (17,08%) або тонкі (12,92%); підборіддя – стандартне, звичайне (4,17%), вольове (3,33%), гостре (3,33%), за формою прямокутне (3,75%) або кругле (2,92%), з ямочкою (2,5%); вуха – середнього розміру (11,25%), очі – великі (6,67%), вилиці – виражені та широкі (по 0,83%). Колір шкіри здебільшого білий, світлий (47,92%), очей – карий, темний (45,72%) або голубий, синій (23,75%). Колір волосся переважно чорний, темний (59,17%), а зачіска – коротке волосся (56,67%), важливо, щоб вона була модна, стильна (4,58%) та охайна (4,17%). Щодо одягу, то це класичний діловий стиль (37,08%), але і на спортивний стиль припадає 14,58%. Важливою характеристикою є особистісні риси зображуваної людини, а саме: доброта, доброзичливість (23,75%), життєрадісність, жартівливість (13,33%), чесність (8,33%), відповідальність (7,92%), пунктуальність (7,5%), уважність (6,67%), вірність (5,83%), впевненість (5,0%). Надійна людина зображувалась без шкідливих звичок (12,92%), проте 5,83% респондентів допускають паління.

Ментальний образ надійної людини жіночої статі описували 95 студентів. Як ім'я зображуваної особи найчастіше вказувалось Ольга (7,37%), також мають місце імена Олена (6,32%), Надія (6,32%) та Світлана (4,21%). Вік виділяють або 20 років (10,53%), або 39 років (10,53%), тобто або орієнтовний вік самих респондентів, або їх матерів. Серед вікових груп також виділяють дві провідні – від 17 до 25 років (31,58%) та від 31 до 40 років (28,42%). За національністю описана жінка-українка (93,68%), сімейний стан – заміжня (64,21%). Освіта – вища (50,53%), релігія – православна (або «християнство») з часткою 61,05%. Серед професій переважно обирали вчителів (22,11%), рідше економістів, бухгалтерів, фінансистів (13,68%). Психолог, медик та робітничі професії (швачка, кухар, продавець) зустрічались із частотою 7,37% кожна. Щодо будови тіла надійної жінки, то переважала худорлява, струнка конституція (36,84%); зустрічалась і м'язиста, атлетична людина (10,53%) невисокого зросту (6,32%). Форма обличчя – овальна (58,95%) або кругла (30,53%). Риси обличчя має такі: чоло – високе, велике (16,84%), широке (3,16%), також можливий варіант: невисоке, невелике (12,63%); ніс – прямий, рівний (11,58%), середнього розміру (10,53%), для 7,37% можливий варіант із горбинкою, для 6,32% кирпатий, також гострий (3,16%), тонкий (2,11%); брови – тонкі (13,68%), за формою дугоподібні (7,37%), густі (6,32%) та

чорні (6,32%); губи переважно повні (20,0%); підборіддя – мале (5,26%), округлої форми (5,26%); вуха – маленькі (11,58%); очі – великі (7,37%), добрі (2,11%); вилиці не були описані. Колір шкіри – світлий, білий (47,37%); водночас в описі образу жінки з'являється досить високий відсоток смуглявого кольору шкіри (32,63%). Колір очей – карий, темний (43,16%), колір волосся – темний, чорний (38,95%) або русявий, каштановий (32,63%). Зачіска – переважно коротке волосся (45,26%), довге волосся зустрічається в 15,79% респондентів, за типом – кучеряве (7,37%) або пряме (6,32%), також розпущене (8,42%). Одяг переважно описувався класичного, ділового стилю (21,05%). Важливими є вимоги до одягу, а саме: охайний, чистий, простий та скромний (8,42%). Особистісні риси надійної жінки – доброзичливість (37,74), життєрадісність (12,63%), чуйність (10,53%), щирість (10,53%), ніжність (7,37%), відвертість, відповідальність, чесність (по 6,32%), вірність, лагідність, комунікабельність (по 5,26%). Важливим показником є відсутність шкідливих звичок у зображуваного образу жінки – 13,68%.

Образ надійної людини – чоловіка серед фахівців був описаний 60 респондентами. Як ім'я даної особи переважно обирали Олександр або Андрій (по 13,33%), також зустрічаються Володимир (10,0%), Ігор (6,67%). Вік – 50 років (13,33%), вікова група від 31 до 40 років (33,33%) або від 41 до 50 років (30,0%). За національністю надійна особа – чоловік-українець (76,67%). Сімейний стан – одружений (83,33%). Освіта – вища (86,67%), релігія – православна (чи «християнство») (50,0%). Щодо професії – це викладач (16,67%) або підприємець, керівник, директор (16,67%), рідше медичний працівник (13,33%). Серед особистісних рис виділяються такі: доброта, пунктуальність (по 13,33% кожна), веселість, відповідальність, вірність, впевненість, цілеспрямованість, чесність (по 10,0%), вимогливість, охайність, порядність (по 6,67%). Важливою є відсутність шкідливих звичок (16,67%), але 10,0% респондентів допускають паління.

Ментальний образ жінки як надійної особи був описаний 32 фахівцями. Серед імен переважає Людмила (18,75%), також можливі варіанти Олена та Оля (по 12,5%). Вік – 50 років (12,5%), вікова група – від 41 до 50 років (50,0%). За національністю – українка (81,25%), сімейний стан – заміжня (81,25%), освіта – вища (68,75%), релігія – православна (чи «християнство») (50,0%). Професії зазначались найчастіше такі: викладач або медичний працівник (по 18,75%). Особистісні риси притаманні такі: веселість (18,75%), вміння дати пораду, зберегти та

ємницю (18,75%), відвертість, доброта, наполегливість, порядність, принциповість, працьовитість, товариськість (по 12,5% кожна). Зазначається відсутність шкідливих звичок (12,5%), але 6,25% опитаних допускають паління.

Візуальні описи образу надійної особи студентами та фахівцями виявилися достатньо близькими. Загалом група фахівців описувала образ значно чіткіше та виразніше, розкид даних значно менший, ніж у групі студентів.

Методологічною основою для проведення дослідження блоку «Тезаурус психологічних синонімів у сфері опису та оцінки поведінкових феноменів, які відображають різні аспекти проблеми особистісної надійності» стали розробки факторної теорії особистості Г.В.Олпорта, Г.С.Одберта, Р.Кеттелла, О.Г.Шмельова.

Після експертного оцінювання 1500 слів, які характеризують надійну людину, до основної анкети увійшли 84 слова, прямо чи обернено пов'язані з особистісною надійністю, – статистично значущі за питомою вагою, з низькими значеннями коефіцієнтів індиферентності та амбівалентності.

Близькими за значенням до терміна «Особистісна надійність», з огляду на їх питому вагу, для студентів виявились такі: відповідальність (9,021), вірність (7,289), чесність (4,998), справедливість (4,733), порядність (4,097), совісність (3,914), людяність (3,846), впевненість (3,457), добросовісність (3,295), виконавчість (3,177), серйозність (2,985), благонадійність (2,780), пунктуальність (2,658), розсудливість (2,590), витривалість (2,193), рішучість (2,092), стабільність (1,948), організованість (1,946), наполегливість (1,784), активність (1,702), акуратність (1,700), вдумливість (1,632), урівноваженість (1,528), дисциплінованість (1,476), бездоганність (1,383), обов'язковість (1,294), уважність (1,202), щирість (1,188), аналітичність (1,140), реалістичність (1,104). Представимо для зручності результати відповідно до ієрархії вибірки фахівців (табл.2).

Таблиця 2

Порівняльний аналіз ієрархій характеристик, що мають значущий позитивний зв'язок із терміном «Особистісна надійність»

Вибірка	Фахівці, n=102		Студенти, n=240	
	Ранг	Питома вага	Ранг	Питома вага
Відповідальність	1	4,6595	1	9,0209

Благонадійність	2	2,8933	12	2,7795
Впевненість	3	2,6803	8	3,4567
Активність	4	2,5981	20	1,7020
Акуратність	5	2,5914	21	1,6995
Вірність	6	2,5444	2	7,2887
Людяність	7	2,5260	7	3,8461
Виконавчість	8	2,4505	10	3,1770
Пунктуальність	9	2,2761	13	2,6576
Професійність	10	2,0916	32	0,9615
Порядність	11	2,0496	5	4,0974
Щирість	12	2,0060	28	1,1878
Дисциплінованість	13	1,8870	24	1,4759
Совісність	14	1,7326	6	3,9141
Серйозність	15	1,6773	11	2,9846
Чесність	16	1,5414	3	4,9975
Бездоганність	17	1,4777	25	1,3834
Справедливість	18	1,4106	4	4,7328
Вдумливість	19	1,2378	22	1,6322
Обов'язковість	20	1,2362	26	1,2943

Студенти відображають ненадійну людину у таких характеристиках: безвідповідальність (9,098), підлість (8,303), девіантність (8,144), брехливість (7,792), аморальність (6,825), нечесність (6,507), безсовісність (6,151), лінь (3,886), безрозсудність (3,798), легковажність (3,687), безтолковість (3,618), авантюризм (3,560), бездуховність (3,259), безконтрольність (2,965), безпринципність (2,863), недбалість (2,378), недисциплінованість (2,110), нерозсудливість (1,928), асоціальність (1,484), безтурботність (1,474), неуважність (1,370), пасивність (1,203), непередбачуваність (1,011).

Таблиця 3

Порівняльний аналіз ієрархій характеристик, що мають значущий негативний зв'язок із терміном «Особистісна надійність»

Вибірка	Фахівці, n=102		Студенти, n=240	
	Ранг	Питома вага	Ранг	Питома вага
Безвідповідальність	1	5,4175	1	9,0979
Аморальність	2	5,0353	5	6,8251

Безсовісність	3	4,1850	7	6,1505
Брехливість	4	3,5602	4	7,7917
Бездуховність	5	2,9117	13	3,2585
Підлість	6	2,7141	2	8,3031
Асоціальність	7	2,3126	19	1,4837
Авантюризм	8	2,2804	12	3,5600
Безтолковість	9	2,0764	11	3,6172
Безрозсудність	10	1,8960	9	3,7976
Нечесність	11	1,8660	6	6,5074
Недбалість	12	1,8423	16	2,3778
Безтурботність	13	1,6877	20	1,4742
Безпринципність	14	1,6555	15	2,8634
Легковажність	15	1,4666	10	3,6869
Безконтрольність	16	1,2604	14	2,9646
Девіантність	17	1,2454	3	8,1438
Лінь	18	1,0285	8	3,8863
Недисциплінованість	19	1,0028	17	2,1097
Інфантилізм	20	0,8203	27	0,4628*

*Примітка: значення, яке нижче рівня статистичної значущості

Як засвідчує аналіз таблиць 2 та 3, ментальні образи надійної та ненадійної людини не є симетричними ні за параметрами опису, ні за питомим навантаженням, ні за їх сукупністю, ні за структурою, а відсутність одного із феноменів не веде автоматично до появи іншого, полярного. Виявлений образ ненадійної людини пов'язаний не стільки з морально-етичними, скільки з правовими нормами. Протилежний бімодальний полюс до терміна «надійність» описується чинниками, які точніше слід назвати фактором «порушення норм».

Для виявлення конотативного значення поняття «Особистісна надійність», пов'язаного з особистісним смислом, соціальними настановленнями, стереотипами та іншими емоційно насиченими та слабо структурованими й мало усвідомлюваними формами узагальнення, використовувалась *модифікована методика семантичного диференціала Ч. Осгуда*. Використовуючи модифікований варіант методики семантичного диференціалу [8], ми пропонували досліджуваним за допомогою 18 біполярних шкал, які мають найбільшу вагу у факторах цінності Е (evaluation), потенції Р (potency) та активності А (activity), оцінити поняття «Мое справжнє «Я», «Мое ідеальне «Я» та «Особистісна надійність».

За семибальною прямою шкалою образ «Особистісної надійності» вибірки студентів такий: добрий (6,45), чистий (6,42), приємний (6,33), сильний (6,23), гарний (6,21), бадьорий (6,07), глибокий (6,06), спокійний (4,98), активний (5,96), радісний (5,84), великий (5,68), солодкий (5,56), гарячий (5,15), гострий (5,08), швидкий (5,14), тяжкий (4,73), твердий (4,27), ніжний (4,11).

Вибірка фахівців виявляє, що «Особистісна надійність» така: чиста (6,58), добра (6,55), гарна (6,43), сильна (6,43), бадьора (6,40), глибока (6,33), приємна (6,33), активна (6,18), велика (6,15), радісна (6,10), солодка (5,75), спокійна (5,67), гаряча (5,55), гостра (5,45), швидка (5,43), тяжка (5,2), ніжна (4,92), тверда (4,10).

Координати «Особистісної надійності» у тривимірному просторі за факторами ЕРА вибірки студентів (6,13; 4,73; 5,07) свідчать про значне ціннісно-сислове та емоційне навантаження терміна, високий потенціал та енергетичні характеристики. Образи справжнього «Я», ідеального «Я» та особистісної надійності мають ідентичні за формою та модальністю узагальнені профілі. Водночас індивідуальні дані студентів дуже різноманітні, розподіл даних асиметричний, тоді як розподіл даних фахівців більш унормований та чіткий, що свідчить про усталеність та усвідомленість образу.

Валідність отриманих результатів встановлена методом семантичної реконструкції, запропонованим О.Ю. Артем'євою для доказу існування єдиного аномального семантичного коду як основи міжсистемного метафоричного перенесення [1, с. 43-44].

Висновки. Особистісна надійність є фундаментальною, атрибутивною ознакою особистості, яка характеризує її здатність до прогнозованої відповідальної поведінки, пов'язаної з реалізацією соціальних відношень відповідно до менталітету особистості.

Менталітет через систему соціокультурних норм задає модальність ставлення до категорій моралі у спільноті, до специфічних у певних професійних групах форм поведінки та видів діяльності, є вагомим інтегральним фактором становлення особистісної надійності майбутнього фахівця. Формування ментального образу надійного професіонала у студентів ВНЗ є важливим завданням освітньої системи.

Психосемантичний підхід створює технологічну передумову для об'єктивного дослідження особистісної надійності в діяльності та розвитку, дає можливість моделювати суб'єктивну картину світу в динаміці, в структурних і функціональних трансформаціях, зумовлених мінливим контекстом життєдіяльності.

Загалом, як показує аналіз отриманих даних психосемантичного дослідження, семантичний простір «надійності» прогнозує виконання діяльності, зобов'язань, ефективність та результативність, свідчить про значне ціннісно-сміслове та емоційне навантаження терміну, високий потенціал та енергетичні характеристики. Надійна людина визначається такими чинниками, як ціннісно-сміслова сфера, близькі соціальні зв'язки, особистісний потенціал, рефлексія, організованість і нормативність.

Особистісна надійність є конструктом, який має як загальні властивості, так і специфічні для майбутніх та працюючих фахівців. Зрілість та адекватність уявлень про надійну людину є одним з важливих показників готовності до успішної професійної діяльності.

Перспективи подальших розвідок. Виявлені семантичні простори особистісної надійності майбутніх фахівців та професіоналів мають допомогти у з'ясуванні детермінант успішності їхньої навчальної та трудової діяльності. Аналіз семантичного простору може бути застосований на різних стадіях професіоналізації: профорієнтація, профвідбір, профосвіта, профадаптація, включення людини у професійну діяльність, спеціалізація, підвищення професійної кваліфікації, розквіт професійної діяльності, її завершальний етап. У перспективі ця робота дасть можливість коригувати рівень особистісної надійності відповідно до профілю професії, з урахуванням також гендерних, етнічних, вікових та індивідуальних особливостей.

Список використаних джерел

1. Артемьева Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики / Е.Ю. Артемьева; под. ред. И.Б. Ханиной. – М.: Наука; Смысл, 1999. – 350 с.
2. Балл Г.О. Особистісна надійність у гуманістичному тлумаченні: психологічні, етичні та педагогічні аспекти / Г.О. Балл // Професійна освіта: педагогіка і психологія: Польсько-український щорічник, IV. – Київ: Чекстохова, 2003. – С. 461-474.
3. Климов Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях / Е.А. Климов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1995. – 224 с.
4. Крук В.М. Психология обеспечения личностной надежности специалиста: монография / В.М. Крук. – М.: Изд-во: НИИ радиоэлектроники и лазерной техники МГТУ им. Н.Э.Баумана, 2012. – 376 с.
5. Петренко В.Ф. Введение в экспериментальную психосемантику: исследование форм репрезентации в обыденном сознании / В.Ф. Петренко. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 177 с.

6. Сарычев С.В. Социально-психологические факторы надёжности малых групп в различных социальных условиях: автореф. дисс. д-ра психол. наук: 19.00.05 / С.В. Сарычев. – Курск, 2008. – 42 с.
7. Серкин В.П. Методы психосемантики: Учебное пособие для студентов вузов / В.П. Серкин. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 207 с.
8. Соломин И.Л. Психосемантическая диагностика скрытой мотивации: Методическое руководство / И.Л. Соломин. – СПб.: ИМАТОН, 2001. – 112 с.
9. Стрижов Е.Ю. Методологические проблемы менталитета как личностной основы нравственной надёжности личности / Е.Ю. Стрижов // Вестник Тамбовского гос. ун-та, 2007. Сер. «Гуманитарные науки». – Вып.7 (51). – С. 287-296.
10. Стрижов Е.Ю. Нравственно-правовая надёжность личности: социально-психологические аспекты: монография / Е.Ю. Стрижов. – Тамбов: Изд. дом «ТГУ им. Г.Р. Державина», 2009. – 528 с.
11. Шмелев А.Г. Введение в экспериментальную психосемантику: теоретико-методологические основания и психодиагностические возможности / А.Г. Шмелев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 158 с.
12. Osgood Ch. E. Focus of meaning. Vol. 1.: Exploration of semantic space. – Hague: Mouton, 1976. – 235 p.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Artem'eva E.Ju. Osnovy psihologii subektivnoj semantiki. – М.: Nauka; Smysl, 1999. – 350 с.
2. Ball G.O. Osobystisna nadijnist' u gumanistychnomu tlu-machenni: psihologichni, etychni ta pedagogichni aspekty / G.O. Ball // Profesijna osvita: pedagogika i psihologija: Pol's'ko-ukrai'ns'kyj shhorichnyk, IV. – Kyi'v: Chekstohova, 2003. – S. 461-474.
3. Klimov E.A. Obraz mira v raznotipnyh professijah. – М.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1995. – 224 с.
4. Kruk V.M. Psihologija obespechenija lichnostnoj nadezhnosti specialista. – М.: Izd-vo: NII radiojelektroniki i lazernoj tehniki MGTU im. N.Je.Baumana, 2012. – 376 с.
5. Petrenko V.F. Vvedenie v jeksperimental'nuju psihosemantiku: issledovanie form reprezentacii v obydennom soznanii. – М.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1983. – 177 с.
6. Sarychev S.V. Social'no-psihologicheskie faktory nadezhnosti malyh grupp v razlichnyh social'nyh uslovijah: avtoref. diss. d-ра psihol. nauk: 19.00.05. – Kursk, 2008. – 42 с.

7. Serkin V.P. Metody psihosemantiki: Uchebnoe posobie dlja studentov vuzov. – M.: Aspekt Press, 2004. – 207 s.
8. Solomin I.L. Psihosemanticheskaia diagnostika skrytoj motivacii: Metodicheskoe rukovodstvo. – SPb.: IMATON, 2001. – 112 s.
9. Strizhov E.Ju. Metodologicheskie problemy mentaliteta kak lichnostnoj osnovy npravstvennoj nadjozhnosti lichnosti // Vestnik Tambovskogo gos. un-ta, 2007. – Ser. «Gumanitarnye nauki» – Vyp.7 (51). – S. 287-296.
10. Strizhov E.Ju. Npravstvenno-pravovaja nadjozhnost' lichnosti: social'no-psihologicheskie aspekty: monografija. – Tambov: Izd. dom «TGU im. G.R. Derzhavina», 2009. – 528 s.
11. Shmelev A.G. Vvedenie v jeksperimental'nuju psihosemantiku: teoretiko-metodologicheskie osnovanija i psihodiagnosticheskie vozmozhnosti. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1983. – 158 s.
12. Osgood Ch. E. Focus of meaning. Vol. 1.: Exploration of semantic space. – Hague: Mouton, 1976. – 235 p.

I.O.Kotyk. Psycho-semantic research on the university students' perception about personal reliability. The article introduces the personal reliability concept as the system of personality characteristics which can serve as the basis for successful self-adjustment in different spheres of life. Maturity and adequacy of personal reliability perceptions are proved to be among the most vital indicators of the university students' readiness for further professional activities: mentality relies on the system of socio-cultural norms and specifies the modality of attitude to the category of morality in society, to forms of behavior and types of activities common for certain professional groups and therefore it constitutes a significant integral factor for personal reliability development of the future specialist. The author reveals theoretical and methodological principles and the program of psycho-semantic experiment, suggests the structure and the content of a number of research methods: method of direct and chain associations, method of free word descriptions, method of subjective scaling, modified variant of Charles Osgood semantic differential procedure. The semantic space of "reliability" is defined as the way to foretell achievements, duties, efficiency and effectiveness, which signifies the contextual and emotional capacity of the term, its high potential and energetic characteristics. It has been detected that mental image of the reliable person is determined by such components as sphere of values and meanings, close social ties, personal potential, reflection, orderliness and norm. The author outlines the possibilities of implementing the defined semantic spheres of personal reliability of the future specialists and professionals for securing their successful education and work.

Key words: personal reliability, mental image, perception, psycho-semantic, associations, semantic space, semantic differential, future specialists, students, professionals.

Отримано: 3.09.2013 р.